

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ**

Кобко-Одарій В.С.

«ОСНОВИ ПРАВА»

Навчально-методичний посібник

*Для здобувачів вищої освіти
факультету політології, соціології та психології
направлення соціології*

Львів
Видавництво "БОНА"
2023

УДК 340
К 55

Рекомендовано до друку
Навчально-методичною радою Національного університету
«Одеська юридична академія» (протокол № 3 від 16 лютого 2023 року).

Автори:

Кобко-Одарій Вікторія Сергіївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія».

Рецензенти:

Ульянова Г. О. доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права інтелектуальної власності і патентної юстиції Національного університету «Одеська юридична академія».

Манько Д. Г. доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Міжнародного гуманітарного університету.

Кобко-Одарій В.С.

К 55 Основи права : навч.-метод. посібн. / Кобко-Одарій В.С. Львів : ПП "Видавництво "БОНА", 2023. **64 с.** (Сер. «Навчально-методичні посібники»).

ISBN 978-617-8097-28-8

У навчально-методичному посібнику розглянуті ключові теми навчальної дисципліни «Основи права». Він призначений для підготовки студентів Національного університету «Одеська юридична академія» факультету Політології, психології, соціології напрямку соціології до семінарських занять, самостійної роботи та іспитів.

У цілому, зазначений посібник розрахований на студентів, аспірантів та викладачів юридичних вищих навчальних закладів.

УДК 340

ISBN 978-617-8097-28-8

© Кобко-Одарій В.С., 2023

ЗМІСТ

1. Опис навчальної дисципліни.....	4
2. Лекційний курс з навчальної дисципліни.....	5
3. Курс семінарських занять.....	46
4. Завдання для самостійної підготовки.....	49
5. Питання для підготовки до екзамену	53
6. Критерії оцінювання знань здобувачів вищої освіти.....	55
7. Тести для самоконтролю студентів	56

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Предметом навчальної дисципліни «Основи права» є закономірності виникнення і функціонування права, мови права та правового мислення, основ понятійно-категоріального апарату юриспруденції необхідні як база для вивчення юридичних дисциплін галузевого законодавства та юридичних процедур, а також закріплення навичок та умінь практичного застосування права.

Міжпредметні зв'язки: Основи права належить до циклу фундаментальних юридичних дисциплін і тісно пов'язана з такими навчальними дисциплінами як соціологія права, філософія права. Вивчення курсу «Основи права» базується на використанні шкільного курсу основ правознавства. У свою чергу основи права є основою для вивчення галузевих та міжгалузевих та спеціальних юридичних дисциплін.

Мета навчальної дисципліни «Основи права» - формування у студентів уявлень про особливості існування правової реальності в її різноманітних проявів (правових нормативах, правовій свідомості, правовій поведінці), формування системи правових понять і основних концепцій існування права і держави, закріплення ціннісних установок, заснованих на використанні теоретичного осмислення функціонування правових реалій.

Завданням навчальної дисципліни є: ознайомлення студентів з теорією права як науки та навчальної дисципліни; походженням права та теоріями його виникнення; основними концепціями праворозуміння; вивчення поняття права та його властивостей; розгляд явища права в системі соціального регулювання; вивчення та розуміння понять правової норми; правових відносин; правосвідомості і правової культури; форм права; правоутворення і правотворчості; системи права та системи законодавства тощо.

В результаті вивчення «Основ права» студент має знати:

- юридичні концепції та теоретичні положення, які нададуть йому базові знання для вивчення соціології;
- призначення та можливості права при вирішенні соціальних і особистих питань;
- основні правові поняття, принципи, нормативи, процедури, рішення, динаміку їхнього формування та підстави використання;
- зміст розмежування сфер належного, суцього та ідеального в бутті права;
- різноманіття існуючих правових систем, тенденції їх розвитку та взаємодії;

уміти:

- використовувати понятійно–категоріальний апарат юридичної науки для вирішення професійних проблем;
- оцінювати конфлікти, що виникають у суспільстві, через призму суб'єктивних прав і юридичних обов'язків для використання юридичних засобів і державного механізму в їх розв'язанні.

2. ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ТЕМА 1

ПОНЯТТЯ ТА ПОХОДЖЕННЯ ПРАВА

Поняття права. Сутність права. Основні ознаки (властивості) права: загальнооб'язковість, нормативність, формальна визначеність, процедурність, системність, офіційна гарантованість. Теорії походження права. Природне та позитивне право. Об'єктивне та суб'єктивне право. Об'єктивне право та його співвідношення із позитивним правом. Соціальне призначення права. Функції права: поняття та види. Принципи права.

Мета лекції

Надати уявлення та сформуванати систему знань про поняття, сутність та основні ознаки права; про походження права; співвідношення природного та позитивного, об'єктивного та суб'єктивного права; основні функції та принципи права.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): мати уявлення про право, розуміти сутність права; розуміти співвідношення природного та позитивного, об'єктивного та суб'єктивного права; демонструвати знання функцій, принципів та права.

Основна література

1. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Х. : Право, 2002. 428 с.
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2015. 392 с. URL:<https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>.
4. Крестовська Н. М. Теорія держави і права: Елементарний курс : навчальний посібник / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва. Х. : Одиссей, 2007. 432 с.
5. Петришин О. Праворозуміння у вітчизняній теорії права: загально соціальний контекст. *Філософія права і загальна теорія права*. 2012. № 1. С. 39-49.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скаун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скаун. Х. : Еспада, 2006. 776 с.

8. Теорія держави і права: Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К. : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
9. Теорія держави і права : підручник / ТЗЗ [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН Україн- ни О.М.Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

Додаткова література

1. Гетьман Є.А. Принцип верховенства права у нормотворчій діяльності органів виконавчої влади. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 134. С. 61–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2016_134_9
2. Горобець К. Принципи права й авторитетність: міркування щодо нормативності. *Право України*. 2017. No 7. С. 9–19.
3. Зайчук О.В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 22–28.
4. Заморська Л. І. Правова нормативність та її інституціоналізація в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 304 с.
5. Ісаєва В. В. Функції права: теоретико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2013. No 1. С. 45–48.
6. Ковальський В. Функції права: ціннісний та сутнісний виміри. *Юридична Україна*. 2012. No 9. С. 4–9.
7. Козюбра М. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України*. 2017. No 11. С. 142–164.
8. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42–46.
9. Петришин О. Соціально-юридична природа права. *Право України*. 2012. No 1–2. С. 15–29.

10. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків: Право, 2008. 240 с.

План

1. Поняття та основні ознаки права. Сутність права.
2. Походження права. Теорії становлення права.
2. Співвідношення природного та позитивного, об'єктивного та суб'єктивного права.
3. Функції права: поняття та види.
4. Принципи права.

1. Поняття та основні ознаки права. Сутність права.

Право – це система формально-визначених, загальнообов'язкових правил поведінки та норм, які ґрунтуються на ідеях свободи і справедливості, що призначені для регулювання суспільних відносин і забезпечені державою або іншим публічно-владним суб'єктом.

Ознаки права:

- загальнообов'язковість;
- неперсоніфікованість;
- нормативність;
- формальна визначеність;
- системність;
- зв'язок з державою;
- процедурність.

Представники різних шкіл права по-різному визначають **сутність права**. Прихильники соціологічного напрямку виділяють два аспекти у сутності права: класовий і загальносоціальний. Загальносоціальна сутність права полягає в тому, що право виражає узгоджену волю населення, сформовану в результаті взаємних поступок. Класова сутність – в тому, що право виражає волю пануючої соціальної спільноти (касти, стану, класу). Прихильники природно-

правового підходу до права бачать сутність права виключно в його загально-людському змісті, у закріпленні правом цінностей індивідуальної свободи, незалежності та безпеки. Право виступає як формалізоване добро, справедливість, милосердя, гуманізм. Позитивістське (нормативістське) розуміння абстрагується від соціальних характеристик права і тому пов'язує сутність права виключно з волею держави.

Теорії походження права:

- Марксистська
- Психологічна
- Божественна
- Теорія насильства
- Природньо-правова
- Історична
- Теорія примирення тощо.

2. Співвідношення природного та позитивного, об'єктивного та суб'єктивного права.

Природа права обумовлена наявністю в ньому двох основних компонентів: природного і позитивного. Такий розподіл свідчить про діалектичний характер розвитку права, що включає абстрактно загальні (природно-правові) і конкретні (позитивні) сторони.

Природне право (jus naturale) – це природжені, невідчужувані, невід'ємні, обумовлені природою людини, людським розумом, загальними етичними принципами правила поведінки, які існують незалежно від держави і поширюються на всі часи і народи. Природне право є сукупністю ідеальних, глибоко етичних і надзвичайно справедливих уявлень про право. Воно виникло задовго до держави і може існувати поза нею.

Позитивне право – закріплений в офіційних джерелах права нормативний регулятор, на основі якого визначаються межі дозволеної та належної поведінки людей, а компетентними державними органами виносяться юри-

дично обов'язкові рішення. Позитивне право є результатом державної правотворчої діяльності.

Об'єктивне право – це система всіх діючих в країні норм права, відбитих в різних джерелах права і не залежних від індивіда.

Суб'єктивне право – це визначена об'єктивним правом міра дозволеної поведінки суб'єкта права.

Іноді поняття «позитивне право» не зовсім коректно ототожнюють з поняттям «об'єктивне право». Категорія «об'єктивне право» покликана виразити неперсоніфікованість, загальність і зовнішній характер правових норм щодо індивіда. Категорія «позитивне право» має іншу мету – показати, що право в широкому сенсі слова ділиться на волевстановлене (позитивне) і природне. І позитивне, і природне право існують незалежно від бажання, волі або обізнаності конкретного індивіда. У цьому сенсі обидві ці правові цілісності є об'єктивним явищем. Отже, поняття «об'єктивне право» ширше, ніж поняття «позитивне право» і включає його.

3. Функції права: поняття та види

Функції права – це основні напрями впливу права на людину і суспільство (на суспільні відносини, суспільні відносини, свідомість людей). Категорія функцій права допомагає з'ясувати соціальне призначення права, характер його впливу на поведінку учасників суспільних відносин.

Розрізняють загальносоціальні і спеціально-юридичні функції права.

До *загальносоціальних функцій* належать: інформаційна; орієнтаційна; виховна; культурно-історична; стабілізаційна; функція соціального контролю; організаторська; управлінська.

Оскільки право впливає на багато сфер людської діяльності, можна також говорити про наявність економічної, політичної, ідеологічної функцій права.

Основними *спеціально-юридичними функціями* права є: регулятивна та охоронна.

Регулятивна функція права виявляється в тому, що приписи правових норм вносять впорядкованість у суспільні відносини. Виконуючи функцію регулятора суспільних відносин, правова норма указує індивіду на лінію його поведінки в тому або іншому випадку. Дія цієї функції виявляється у дозволах, рекомендаціях, пільгах і заохоченнях.

Розрізняють різновиди регулятивної функції: регулятивну статичну і регулятивну динамічну.

Охоронна функція полягає в тому, що право захищає соціальні цінності, блага, суспільні відносини шляхом встановлення заборон, обмежень і покарань за порушення заборон. Основне призначення охоронної функції права полягає в запобіганні порушенням норм права.

4. Принципи права

Принципи права – це основні засади, що визначають природу, соціальну сутність, найсуттєвіші властивості права.

Розрізняють загальносоціальні і спеціально-юридичні принципи права. До загальносоціальних принципів права відносять:

- 1) принцип пріоритетності загальнолюдських цінностей над груповими (класовими, національними) цінностями;
- 2) принцип гуманізму;
- 3) принцип демократизму.

Спеціально-юридичні принципи права прийнято класифікувати на загальноправові, галузеві, міжгалузеві, принципи інститутів.

Загальноправові принципи: свободи; справедливості; рівності; взаємозв'язку прав і обов'язків; верховенства права; законності.

Галузеві принципи є характерними для однієї галузі права.

Міжгалузеві принципи охоплюють дві або більш, як правило, суміжні галузі права.

Принципи інститутів права діють в рамках однорідних суспільних відносин, врегульованих нормами конкретного правового інституту.

Контрольні запитання
для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення права.
2. Охарактеризуйте основні ознаки права.
3. Як представники різних шкіл права визначають сутність права?
4. Як співвідносяться об'єктивне та позитивне право?
5. Охарактеризуйте спеціально-юридичні функції права.
6. Здійсніть класифікацію принципів права.

ТЕМА 2

ПРАВО У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Соціальне регулювання: поняття та види. Внутрішнє та зовнішнє, стихійне і волевстановлене, нормативне і ненормативне, загальне та індивідуальне соціальне регулювання. Поняття і види норм: природні, технічні, соціальні. Різновиди соціальних норм: правові, моральні, релігійні, корпоративні, естетичні, звичаї та традиції. Специфіка правового регулювання в системі соціального регулювання. Типи та методи правового регулювання. Форми правового регулювання. Співвідношення права та інших соціальних норм: єдність, відмінність, взаємодія. Нормативні акти: поняття та види.

Мета лекції

Надати уявлення та сформуванню систему знань про: поняття та види соціального регулювання; види соціальних норм; специфіку правових норм в системі соціального регулювання; типи, форми та методи правового регулювання; співвідношення права та інших соціальних норм; поняття та види нормативних актів.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): розуміти основні аспекти соціального регулювання; знати поняття і види норм; повинен засвоїти типи, форми та методи правового регулювання; мати уяву про співвідношення (єдність, відмінність, взаємодію) права та інших соціальних норм; знати поняття та види нормативних актів.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваї-те, 2015. 392с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true> .
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
5. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.
6. Теорія держави і права : підручник / ТЗЗ [О. М. Бандурка, О. М. Головоко, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О.М.Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

Додаткова література

1. Вовк Д. Релігійна традиція у праві: аспекти загальнотеоретичного розуміння. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 3. С. 44–53.

2. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. №3. С. 42-42.
3. Луцький І. М. Філософські підходи до розуміння взаємодії права та релігії (на прикладі їх трансформації у державну політику). *Науково- інформаційний вісник Івано-Франківського університету права ім. Данила Галицького*. 2013. № 7. С. 19–24.
4. Міма І. В. Характеристика релігійних норм як різновиду соціальних норм. *Держава і право: зб. наук. пр. юрид. і політ. науки*. 2009. № 43. С. 133– 139.
5. Петровська О. К. Корпоративні норми в регулюванні діяльності інститутів громадянського суспільства. *Вчені записки ТНУ імен. В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Том 30. № 6. 2019. С. 18-22.
6. Рабінович С. П. Суспільна мораль як предмет етики і юриспруденції. *Право України*. 2011. № 8. С. 173–179.
7. Самолюк Ю.М. Співвідношення права та моралі. *Судова апеляція*. 2009. №2. С. 16-22.
8. Скрипнюк О., Селіванов В. Методологічні проблеми взаємозв'язку права і політики. *Право України*. 2008. № 1. С. 14–22.
9. Тарахонич В. І. Право і мораль у системі соціальної регуляції. *Проблеми філософії права*. 2003. Вип. №1. С. 147-149.
10. Толкачова Н. Є. Деякі аспекти співвідношення звичаю, традиції та права. *Вісник Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія: «Юридичні науки»*. 2002. Вип. 45–48. С. 20–22.

План

1. Соціальне регулювання: поняття та види.
2. Поняття і види норм. Різновиди соціальних норм.
3. Правове регулювання: поняття, типи, методи та форми.
4. Співвідношення правових та інших соціальних норм.
5. Нормативні акти: поняття та види.

Основний зміст

1. Соціальне регулювання: поняття та види.

Соціальне регулювання – упорядкування відносин між людьми, їх поведінки за допомогою створення і реалізації соціальних норм.

Види соціального регулювання:

- 1) внутрішнє – совість, переконання, установки;
зовнішнє – об'єктивне право, суспільна мораль тощо;
- 2) стихійне (природне) – соціальні прояви законів природи і суспільства (демографічні та міграційні процеси, підйоми і спади економіки, інфляція та дефляція);
- 3) вольове (волевстановлене) – свідомий, вольовий, цілеспрямований вплив на поведінку людей та їхніх об'єднань;
- 3) загальне – звернено до невизначеного кола осіб;
індивідуальне – звернено до конкретного індивіда.
- 4) нормативне – містить однаковий масштаб (еталон) поведінки;
ненормативне – ціннісне, директивне, інформаційне регулювання.

2. Поняття і види норм. Різновиди соціальних норм .

Норми – це певні стандарти, зразки, еталони, моделі поведінки учасників соціальної комунікації.

Діючі в людському суспільстві норми умовно **розбивають на три групи:**

- 1) природні норми, або закони природи;
- 2) технічні (соціально-технічні) норми – правила поводження з технічними і природними об'єктами (наприклад, державні будівельні правила);
- 3) соціальні норми – вироблені у процесі історичного розвитку правила соціальної взаємодії, що відповідають типу культури та характеру організації певного суспільства й забезпечені засобами соціального впливу.

Види соціальних норм:

- 1) норми моралі (етичні норми);
- 2) правові норми;

- 3) релігійні норми;
- 4) корпоративні норми (норми об'єднань громадян);
- 5) звичаї і традиції;
- 6) естетичні норми.

Специфіка правових норм в системі соціального регулювання визначається тим, що:

- 1) норми права пов'язані з державою;
- 2) порушення норми права тягне за собою негативну реакцію держави у вигляді юридичної відповідальності;
- 3) дія норм права поширюються на всіх людей, а не тільки на прихильників тієї або релігії або членів корпорації.

3. Правове регулювання: поняття, типи, методи та форми.

Правове регулювання є одним з різновидів соціального регулювання.

Правове регулювання – це впорядкування найважливіших суспільних відносин, що здійснюється компетентним суб'єктом за допомогою правових засобів.

Типи правового регулювання:

- 1) *загальнодозвільний* тип правового регулювання виражається у принципі «дозволено все, що прямо не заборонено законом»;
- 2) *спеціально-дозвільний* тип правового регулювання виражається у принципі «заборонено все, що прямо не дозволено законом».

Метод правового регулювання — це сукупність прийомів правового впливу на соціальні зв'язки та явища.

До методів правового регулювання слід віднести:

- імперативний і диспозитивний методи;
- метод обмежень і метод заохочень;
- метод автономії та рівності сторін і метод субординації.

Кожен метод правового регулювання складається з окремих *способів (приймів)* правового регулювання: дозвіл; зобов'язання; заборона; наділення правом; рекомендація; заохочення; обмеження; покарання.

Залежно від масштабу впливу правове регулювання здійснюється у двох основних *формах*:

- 1) *нормативне* правове регулювання – носить загальний характер, здійснюється за допомогою правил, адресованих усім і кожному окремо й розрахованих на невизначене число типових ситуацій;
- 2) *індивідуальне* правове регулювання – спрямоване на впорядкування конкретних відносин, ситуацій, поведінки конкретних осіб.

4. Співвідношення права та інших соціальних норм.

Місце права в системі соціального регулювання визначається, передусім, характером взаємодії права та інших соціальних норм (моралі, релігії, звичаїв, політики, корпоративних норм тощо).

В якості прикладу слід навести співвідношення норм права та моралі.

Мораль і право – головні регулятори поведінки людей. Співвідношення між ними складне і включає взаємозв'язок єдності та відмінності.

Єдність права і моралі полягає в наступному:

- 1) системність;
- 2) єдина мета;
- 3) збіг приписів;
- 4) однакове коло адресатів;
- 5) єдині цінності.

Відмінність права і моралі полягає в:

- 1) способах встановлення;
- 2) методах забезпечення;
- 3) формах виразу;
- 4) оцінних поняттях;
- 5) різному характері відповідальності за порушення і різному порядку реалізації відповідальності;
- 6) сферах дії;
- 7) змісті.

Мораль і право взаємно *доповнюють одне одного*. Норми права служать і повинні служити провідниками моралі, закріплювати і захищати моральні засади суспільства. Сила законів збільшується, якщо вони спираються не тільки на владу, але й на суспільну мораль.

Але можна навести приклади, коли право вступає в *протиріччя* з мораллю:

- мораль забороняє, право дозволяє: смертна кара; вбивство людини людиною на війні; розірвання шлюбу; аборти;
- мораль дозволяє, право забороняє: сегрегаційні закони; заборона листування з ув'язненими в СРСР; заборона багатоженства в ісламських країнах орієнтованих на європейські стандарти.

За аналогічною схемою можна розглядати співвідношення права з іншими соціальними нормами.

5. Нормативні акти: поняття та види.

Нормативний акт – це прийнятий соціальним суб'єктом документальний акт, що характеризується соціальною (груповою) легітимністю та містить нормативні приписи для невизначеного кола суб'єктів.

Ознаки нормативного акту:

- 1) це акт, що має документальну форму (письмовий документ, що має назву та інші реквізити);
- 2) розроблений або прийнятий суб'єктом, за яким суспільство (або його частина) визнає право здійснювати такі дії;
- 3) містить правила поведінки, якими повинні керуватися суб'єкти суспільних відносин у певних життєвих ситуаціях.

Класифікація нормативних актів здійснюється відповідно до різних критеріїв: залежно від того, ким вони вироблені або прийняті, кому адресовані, за сферами дії та ін. Наприклад, виділяють нормативні акти:

- 1) юридичного і неюридичного характеру;
- 2) серед неюридичних актів – релігійні, політичні, ідеологічні тощо;
- 3) зовнішньої дії (правила дорожнього руху видані державним органом,

але поширюються на всіх учасників дорожнього руху) і акти внутрішньої дії (статут політичної партії поширюється тільки на її членів).

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Що таке соціальне регулювання.
2. Охарактеризуйте ненормативне регулювання.
3. Назвіть ознаки соціальних норм.
4. Охарактеризуйте співвідношення: права та моралі; права та релігії; права та звичаїв; права та корпоративних норм; права та політики.

ТЕМА 3

ПРАВОВІ НОРМИ

Поняття норми права (правової норми). Ознаки, що відрізняють правову норму від інших соціальних норм: формальна визначеність, загальнообов'язковість, системність, неперсоніфікованість, офіційна гарантованість. Структура норми права: гіпотеза, диспозиція і санкція. Види елементів правової норми. Способи викладення правових норм. Правовая норма та стаття нормативно правового акту. Класифікація правових норм. Спеціалізовані та конкретні норми права. Темпоральні та просторові межі дії правових норм. Дія правових норм за колом осіб. Зворотна та переживаюча дія правових норм.

Мета навчання

Надати уявлення та сформулювати систему знань про: поняття правової норми, ознаки правової норми; структуру правової норми; способи викладання

правових норм; класифікацію правових норм, темпоральні та просторові межі дії правових норм.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): мати уявлення про поняття правової норми, ознаки правової норми; структуру правової норми; визначати способи викладання правових норм, класифікацію правових норм, а також визначати темпоральні та просторові межі дії правових норм.

Основна література

1. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Х. : Право, 2002. 428 с.
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2015. 392 с.
4. Крестовська Н. М. Теорія держави і права: Елементарний курс : навчальний посібник / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва. Х. : Одіссей, 2007. 432.
5. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Х. : Еспада, 2006. 776 с.
7. Теорія держави і права: Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К. : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
8. Теорія держави і права : підручник / ТЗЗ [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О.М.Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

Додаткова література

1. Заморська Л. До питання про визначення категорії «норма права». *Право України*. 2011. № 4. С. 159–164.
2. Заморська Л. І. Категорія «структура норми права» як основа його нормативності. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць. К. : Ін-тут держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. Вип. 50. С. 19–25.
3. Могілевський Л. В. Сутність поняття «норма права». *Прикарпатський юридичний вісник*. Вип. 1. 2016. С. 14–18.
4. Оборотов І. Г. Темпоральні грані права : моногр. Миколаїв : Іліон, 2009. 230 с.
5. Паляничко А. О. До питання про принципи і норми права. *Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту*. Серія: Право. Вип. 22. Том 1. 2013. С. 71-73.
6. Полонка І. А. Роль норми права як моделі поведінки. *Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту*. Серія: Право. Вип. 27. Том 1. 2014. С. 38-42.
7. Пушняк О. В. Філософські проблеми виміру права у часі. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць. К. : Ін-тут держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. Вип. 29. С. 123-129.
8. Старинський М. В. Нейтралізація норм права. *Науковий вісник Ужгородського національного ун-ту*. Серія: Право. Вип. 45. Том 1. 2017. С. 35-37.
9. Стецик Н. В. Норма права та нормативно-правовий припис: загальнотеоретичні аспекти. *Публічне право*. 2016. № 4. С. 212–219.
10. Хворостянкіна А. Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії. *Право України*. 2005. №11. С. 28–32.

План

1. Поняття норми права (правової норми). Ознаки, що відрізняють правову норму від інших соціальних норм: формальна визначеність, загальнообов'язковість, системність, неперсоніфікованість, офіційна гарантованість.
2. Структура норми права: гіпотеза, диспозиція і санкція. Види елементів правової норми.
3. Способи викладення правових норм. Правова норма та стаття нормативно-правового акту.
4. Класифікація правових норм. Спеціалізовані та конкретні норми права.
5. Темпоральні та просторові межі дії правових норм. Дія правових норм за колом осіб.

Основний зміст

1. Поняття норми права (правової норми).

Ознаки, що відрізняють правову норму від інших соціальних норм: формальна визначеність, загальнообов'язковість, системність, неперсоніфікованість, офіційна гарантованість

Правова норма — це формально визначений, встановлений або офіційно визнаний державою і забезпечений її примусовою силою соціально значущий припис загального характеру.

Ознаки правової норми: загальнообов'язковий характер; формальна визначеність; зв'язок з державою; системність; неперсоніфікованість, офіційна гарантованість.

2. Структура норми права: гіпотеза, диспозиція і санкція.

Однією з ознак правової норми є системність. Будучи первинним елементом системи права, правова норма — правило поведінки — сама є системою в мініатюрі, тобто має певну внутрішню організацію.

Правову норму складають такі взаємопов'язані структурні елементи: гіпотеза, диспозиція, санкція.

Види структурних елементів норми прав за визначеністю: абсолютно визначені гіпотеза, диспозиція, санкція. Також існує відносно визначені гіпотеза, диспозиція, санкція. Та є альтернативні гіпотеза, диспозиція, санкція.

Класифікація структурних елементів правової норми: прості та складні існують.

3. Способи викладення правових норм. Правова норма та стаття нормативно правового акту

Способи викладення норм права можуть бути різними. Для країн континентальної Європи тобто романо-германський тип права характерною є абстрактна форма викладення правових норм. Ознаки врегульованих правом ситуацій у такому разі подаються в узагальненій формі. Казуїстична форма викладення правової норми є характерною для країн англо-американської правової сім'ї, коли вказана в нормі ситуація викладена детально, з переліком окремих варіантів тобто казусів.

Можливі такі варіанти співвідношення норми права і статті нормативно-правового акту: в одній статті міститься одна норма права, друге в одній статті міститься кілька норм права, та остання елементи однієї норми права розміщені в кількох статтях.

4. Класифікація правових норм. Спеціалізовані та конкретні норми права

Кожна система права складається із величезної кількості правових норм.

Залежно від предмету правового регулювання розрізняють конституційні, кримінально-правові, цивільно-правові, адміністративно-правові та інші галузеві норми.

За походженням розрізняють первинні та похідні правові норми. Залежно від часу дії розрізняють постійні, тимчасові та надзвичайні правові норми. Залежно від дії в просторі розрізняють загальні, регіональні та локальні правові норми.

За роллю в механізмі правового регулювання правові норми поділяються на дві сукупності: спеціалізовані правові норми та правило поведінки.

Спеціалізовані норми охоплюють норми засади, установчі норми, норми дефініції, норми-принципи, норми — презумпції, темпоральні норми, норми преюдиції, норми арбітри. Завдяки ним визначаються цілі, завдання, принципи, межі та методи правового регулювання, закріплюються правові категорії та поняття, напрями правового розвитку. До інших спеціалізованих норм можуть бути віднесені: норми — строки, норми — фікції, норми - конструкції, оперативні норми.

У більшості правових норм встановлюються нормативні вимоги до поведінки суб'єктів права. Розрізняють імперативні норми і диспозитивні норми.

Залежно від характеру правового припису, що міститься в нормі, розрізняють дозвольні, зобов'язуючі та заборонені норми. Залежно від кола осіб, на які поширюється дія норми, розрізняють загальні, спеціальні та виключні правові норми. За функціональною спрямованістю розрізняють регулятивні та охоронні норми. За характером інформаційно-психологічного впливу на особу розрізняють стимулюючі та обмежуючі норми. За субординацією у правовому регулюванні розрізняють матеріальні та процесуальні норми.

5. Темпоральні та просторові межі дії правових норм. Дія правових норм за колом осіб

Темпоральні норми (норми строки) — це такі правові приписи, які указують на час, настання або закінчення якого спричиняє певні юридичні наслідки.

Залежно від кола осіб, на які поширюється дія норми, розрізняють загальні, спеціальні та виключні правові норми. Загальні поширюються на все населення, спеціальні - на певне коло осіб (наприклад діти, державні службовці, біженці), виключні норми права роблять вилучення із загальних і спеціальних норм (наприклад, для дипломатичних представників).

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Поняття норми права (правової норми).
2. Структура норми права. Види елементів правової норми.
3. Способи викладення правових норм.
4. Класифікація правових норм.
5. Темпоральні та просторові межі дії правових норм.

ТЕМА 4

ФОРМИ ПРАВА

Поняття та види джерел права: матеріальні, ідеальні, пізнавальні, формально-юридичні. Форми (джерела) права. Різноманіття форм (джерел) права. Правовий звичай та його місце в сучасному праві. Юридичний прецедент. Види прецедентів. Структура прецеденту. Судовий прецедент. Нормативний договір. Міжнародні та внутрішньодержавні договори. Юридична доктрина і коментар до юридичних текстів. Релігійний текст як джерело права.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття та види джерел права; характеристику різних форм (джерел) права (правового звичаю, юридичного прецеденту, нормативного договору, релігійних текстів, юридичної доктрини).

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття форми (джерела) права; розуміти різноманіття джерел права; демонструвати знання різних джерел права; давати характеристику джерелам права України.

Основна література

1. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Х. : Право, 2002. 428 с.
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
4. Крестовська Н. М. Теорія держави і права: Елементарний курс : навчальний посібник / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва. Х. : Одіссей, 2007. 432.
5. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Х. : Еспада, 2006. 776 с.
7. Теорія держави і права: Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К. : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
8. Теорія держави і права : підручник / ТЗЗ [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О.М.Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

Додаткова література

1. Богачова Л. Л. Нормативно-правовий договір як джерело національного та європейського права. *Право і суспільство*. 2015. № 6.2. С. 8– 13.
2. Гордимов А. Доктринальні джерела права в умовах глобалізації. *Право України*. 2014. № 9. С. 147–154.
3. Дунас О. І. З'ясування сутності джерел права. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету: серія юриспруденція*. № 6-3. Т.1. 2013. С. 5-8.

4. Кравченко С. С. Правовий прецедент як соціальний інститут та його значення: прагматичний аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 4. С. 17–20.
5. Малишев Б. В. Судова правотворчість у контексті судової реформи в Україні. *Право України*. 2017. № 6. С. 34–38.
6. Мочульська М. Основні типи сучасного розуміння правової доктрини. *Вісник Львівського університету. Серія: «Юридична»*. 2012. Вип. 56. С. 44–52.
7. Оніщенко Н. Деякі дискусійні питання визначення категорії «джерело права» у сучасній юридичній науці. *Право України*. 2013. № 5. С. 245–252.
8. Пархоменко Н. Концептуальні основи теорії джерел права. *Право України*. 2017. №6. С. 9–16.
9. Смирнова К. Джерела права Європейського Союзу: новітні тенденції розвитку. *Право України*. 2017. № 6. С. 90–97.
10. Тополевський Р. Система джерел права України: сучасний стан і перспективи розвитку. *Право України*. 2017. № 6. С. 27–33.
11. Чубоха Н. Співвідношення категорій «форма» та «джерело» права. *Актуальні проблеми цивілістики. Розділ 3*. 2018. С. 105–110.

План

1. Поняття та види джерел права.
2. Правовий звичай та його місце в сучасному праві.
3. Юридичний прецедент.
4. Нормативний договір.
5. Релігійний текст як джерело права.
6. Юридична доктрина.

Основний зміст

1. Поняття та види форм права.

Поняття «джерело права» уживається в юридичній літературі в чотирьох значеннях:

- 1) джерело права в матеріальному сенсі – це система об’єктивних потреб суспільного розвитку, зокрема, суспільні відносини та інтереси, що потребують юридичного оформлення;
- 2) джерело права в ідеальному сенсі – це віддзеркалення матеріального джерела права у правосвідомості законодавця та інших суб’єктів правотворчості;
- 3) джерело права в пізнавальному сенсі – це підготовчі документи і матеріали, проекти нормативно-правових актів, які використовуються при тлумаченні юридичних текстів. Такий же характер мають юридично нечинні історико-правові пам’ятники;
- 4) джерело права у формальному сенсі – це юридично оформлений результат ідеологічного усвідомлення об’єктивних потреб суспільного розвитку. Інакше кажучи, формальне (юридичне) джерело права – це форма права. Поняття «форма права» показує, як зміст права організований і виражений ззовні.

Форми (джерела) права – визнані або прийняті державою зовнішні, офіційно-документальні способи вираження (організації, існування) права.

Види форм (джерел) права: 1) правовий звичай; 2) юридичний (судовий або адміністративний) прецедент; 3) нормативний договір; 4) релігійний текст; 5) юридична доктрина; 6) нормативно-правовий акт.

Виділяють: первинні та вторинні, основні та додаткові джерела права.

Нормативно-правовий акт – є основним джерелом права в країнах романо-германської правової сім’ї, тому його вивченню буде приділена окрема тема.

2. Правовий звичай та його місце в сучасному праві

Правовий звичай – це стійке правило поведінки, що стихійно склалося і офіційно визнане державою.

Ознаки правового звичаю:

- 1) багатократність і тривалість застосування;
- 2) авторитетність;

- 3) своєрідність форми (вираз у вигляді міфу, афоризму, прислів'я тощо);
- 4) визнання (мовчазне або законодавче) нормативної дії звичаю державою.

Види звичаїв залежно від їхньої ролі у правовому регулюванні (за Рене Давидом):

- 1) звичаї *secundum legem* (на додаток до закону);
- 2) звичаї *praeter legem* (окрім закону);
- 3) звичаї *adversus legem* (проти закону).

Правові звичаї застосовуються у банківській практиці, комерційному обороті, сфері страхування, міжнародній торгівлі. Для країн англо-американської правової сім'ї характерними є конституційні звичаї та традиції. Різновидом правового звичаю є звичаї ділового обороту – сформовані і широко вживані в різних сферах управлінської або підприємницької діяльності правила поведінки, не передбачені законодавством, незалежно від того, чи зафіксовані вони в якому-небудь документі.

Правові звичаї мають місце в системі міжнародного права. *Міжнародно-правовий звичай* – це сформоване на практиці неписане правило поведінки, за яким суб'єкти міжнародного права визнають юридично обов'язкову силу.

3. Юридичний прецедент

Юридичний (судовий, адміністративний) прецедент – рішення судового або адміністративного органу у конкретній справі, якому надана нормативна сила і яке служить зразком для вирішення аналогічних справ.

Ознаки юридичного прецеденту:

- 1) юридичний прецедент є волевиявленням правозастосовного органу;
- 2) має письмову форму виразу;
- 3) виникає за наявності прогалин у нормативно-правовому регулюванні;
- 4) застосовується при розгляді аналогічних справ;
- 5) має обов'язковий характер, що забезпечується державою.

Юридичний прецедент є однією з основних форм права в країнах англо-

американської правової сім'ї.

Юридичний прецедент як форма права має як свої переваги, так і недоліки. *Переваги* прецеденту полягають в наступному: 1) визначеність; 2) здатність до розвитку; 3) конкретність; 4) практичність.

Недоліки юридичного прецеденту як форми права: 1) строгість; 2) небезпека непослідовності; 3) громіздкість і складність; 4) повільність змін; 5) певна суб'єктивність при виборі прецеденту.

В Україні, яка тяжіє до романо-германської правової сім'ї, ставлення до судового прецеденту, як до джерела права, є дискусійним. Так, окремими вченими судовий прецедент не визнається формою права. Але, існує позиція, згідно з якою, рішення Конституційного Суду України слід вважати прецедентами тлумачення. В цьому випадку судовий прецедент розглядається в якості джерела права в Україні.

4. Нормативний договір

Нормативний договір – це угода між двома і більше суб'єктами правотворчості, що встановлює правові норми, обов'язкові для невизначеного кола осіб і розрахована на багаторазове застосування.

Нормативний договір є основною формою в системі міжнародного права, і все ширше використовується в національних системах права.

Ознаки нормативного договору:

- 1) специфіка сторін, які найчастіше виступають як носії публічних інтересів (держава, її органи, соціальні колективи);
- 2) створюється двома і більше суб'єктами правотворчості в результаті їхньої взаємної згоди;
- 3) має форму офіційно опублікованого письмового правового акту;
- 4) містить в собі нормативно виражені взаємні права і обов'язки сторін (конвенціональні норми);
- 5) спирається на особливі юридичні санкції і особливу процедуру розгляду спорів, конфліктів;
- 6) має триваючий в часі характер;

7) у вигляді конкретизації нормативного договору виступають підзаконні акти і субдоговори між конкретними юридичними і фізичними особами.

Класифікація нормативних договорів:

- внутрішньодержавні договори (конституційні, адміністративні, цивільно-правові тощо) і міжнародні договори;
- договори про компетенцію і договори про взаємодію;
- координаційні та субординаційні договори.

5. Релігійний текст як джерело права

Релігійний текст – це священна для віруючих книга або послання глави церкви (релігійної організації), що містить, разом з релігійними, правові норми.

Точніше кажучи, в такому тексті релігійні і правові приписи складають нерозривну єдність. Прикладом релігійного тексту може служити Біблія, Тора, Коран, енцикліки (вселенські послання) римського папи тощо.

Ознаки релігійного тексту як джерела права:

- 1) документальний (письмовий) вираз нормативних приписів;
- 2) богонатхненний характер;
- 3) переплетення правових і релігійних, а іноді й моральних норм в рамках одного документу;
- 4) персональний характер;
- 5) метафорична і, як правило, казуїстична форма викладу приписів.

Правовими нормами слід вважати такі норми священних книг, які через їх визнання державою або через характер самих суспільних відносин, або з інших причин набули властивості норм права. Такі норми в різних релігіях можуть мати еклектичний характер або утворювати цілі системи.

6. Юридична доктрина

Юридична доктрина – це науково оформлена концептуальна ідея, спрямована на удосконалення правового регулювання й визнана державою або іншим публічно-владним суб'єктом як джерело правотворчості та правозастосування.

У системі національного права України і деяких інших країн юридична доктрина використовується при розробці нових законів. У системі міжнародного права юридична доктрина використовується як самостійне, хоча й допоміжне, джерело.

Ознаки юридичної доктрини як джерела права:

- 1) соціальна значущість;
- 2) наукова обґрунтованість;
- 3) авторитетність;
- 4) практичне значення.

Доктринальні положення одержують зовнішнє оформлення за рахунок інших правових явищ (в першу чергу – судової практики, а також нормативно-правових актів). Сприймаючи доктрину, вони деталізують її положення, додаючи їм характер конкретних правил поведінки.

Роль вчених-юристів у формуванні права, його сучасних норм і принципів велика і безперечна. Але в сучасних умовах правом стають лише норми, прийняті компетентними органами держави. Жодне джерело, підготовлене ученими-юристами, не має загальнообов'язкового характеру і в кращому разі містить рекомендації та побажання.

Отже, юридична доктрина є додатковим (неформальним) джерелом права.

**Контрольні запитання
для перевірки досягнення результатів навчання**

1. Дайте визначення форми (джерела) права.
2. Які основні форми (джерела) права ви знаєте?
3. Яке місце правового звичаю в сучасному праві?
4. Які переваги та недоліки судового прецеденту як джерела права?
5. Дайте характеристику нормативного договору як джерела права.
6. Перерахуйте основні ознаки релігійного тексту як джерела права.
7. Охарактеризуйте юридичну доктрину як джерело права.

ТЕМА 5

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ТА ПРАВОВА КУЛЬТУРА

Поняття і структура правосвідомості. Види правосвідомості. Функції правосвідомості. Поняття та види деформацій правосвідомості. Правовий нігілізм як крайня форма деформації правосвідомості. Правова культура: поняття та структура. Правова культура суспільства та правова культура особи. Професійна правова культура. Правовий менталітет. Особливості правового менталітету українського народу. Правова соціалізація і правове виховання. Форми правового виховання.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувати систему знань про: поняття і структуру правосвідомості; види і функції правосвідомості; поняття та види деформацій правосвідомості; правову культуру, її поняття та структуру; види правової культури; особливості правового менталітету; правову соціалізацію і правове виховання.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття, структуру, види і функції правосвідомості; здатний аналізувати причини та види деформацій правосвідомості; демонструвати знання структури правової культури суспільства та правової культури особи; мати уяву про правовий менталітет; розуміти вплив правового виховання на формування правосвідомості та правової культури.

Основна література

1. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваї-те, 2015. 392 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>.
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Кобко-Одарій В. С. Правовий менталітет українського народу: особливості формування та розвитку. дис. канд. юр. наук. спец. 12.00.01. Міжнародний гуманітарний університет. Одеса. 2019. 250с.
4. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. К.: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.
5. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін.; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. Х.: Право, 2010. 368 с.
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-ге вид., допов. і перероб. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2014. 524 с.
8. Теорія держави і права: Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К. : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
9. Теорія держави і права : підручник / ТЗЗ [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О.М.Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

Додаткова література

1. Данильян О. Г., Петришин О. В. Демократична правосвідомість: ознаки, передумови становлення та тенденції втілення в українському соціумі.

Вісник Національної юридичної академії України ім. Я. Мудрого. 2010. № 5. С. 61–71.

2. Дзьобань О. П., Мануйлов Є. М. Правове виховання як засіб правової соціалізації: філософсько-правові аспекти. *Проблеми законності* : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 100. С. 407–416.
3. Кобко-Одарій В.С. Структура правового менталітету. *Історико-правовий часопис*. 2021. №2 (17). С. 13-19.
4. Кобко-Одарій В.С. Правовий менталітет молоді (на основі молоді українського суспільства). *Прикарпатський юридичний вісник*. № 1. 2022. С. 3-8.
5. Коваленко І. І. До проблеми цілей правового виховання. *Проблеми законності* : Акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2009. Вип. 103. С. 256–260.
6. Крижановський А. Ф. Компетентна правова свідомість: до постановки проблеми. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. 2001. № 11. С. 34–38.
7. Скуріхін С. М. Морфологія і динаміка правової культури : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2020. 314 с.
8. Скуріхін С. М. Співвідношення правового виховання і стихійної правової соціалізації. *Lex Portus*. 2018. No 6. С. 64–75.
9. Тюльпа Т. М. Основи соціалізації особистості: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. Глухів: РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2016. 164 с.
10. Філософія правового виховання : навч. посіб. / А. П. Гетьман, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін.; за ред. А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. Х.: Право, 2012. 248 с.

План

1. Правосвідомість, її структура та функції. Рівні та види правосвідомості.

- 2.Правова культура: поняття та структура. Правова культура суспільства та правова культура особистості. Правовий менталітет.
3. Правова соціалізація і правове виховання. Форми правового виховання.
4. Поняття та види деформації правосвідомості.
5. Професійна правосвідомість і професійна правова культура.

Основний зміст

1. Правосвідомість, її структура та функції. Рівні та види правосвідомості

Правосвідомість — це сукупність знань, ідей, поглядів, уявлень, почуттів, оцінок і установок, що виражають ставлення людей і соціальних спільнот до чинного, минулого та бажаного права.

Правосвідомість є одним з різновидів суспільної свідомості, вона відображає правову дійсність. Носіями правосвідомості є різні суб'єкти права.

Правосвідомості є складним явищем. Її структура включає такі елементи: раціональний, емоційний, аксіологічний, регулятивний. Правова свідомість виконує такі функції пізнавальну, оціночну, регулятивну.

Рівні правосвідомості розрізняють за співвідношенням між раціональним та ірраціональними компонентами правосвідомості, характеристиками раціонального компонента правосвідомості, зокрема, за глибиною та систематизованістю знань про правову реальність: буденна, компетентна не юридична, професійна, наукова. Види правосвідомості за суб'єктами: індивідуальна, групова, суспільна.

2. Правова культура: поняття та структура. Правова культура суспільства та правова культура особистості. Правовий менталітет

Залежно від носія правової культури розрізняють: правову культуру особистості; правову культуру суспільства. **Правова культура особистості** — це її якісний правовий стан, що включає знання і розуміння індивідом права, повагу до нього, а також його дії відповідно до нього.

Структура правової культури особистості:

1) правосвідомість особистості, що містить раціональний елемент, ціннісно-орієнтаційний елемент.

2) правомірну поведінку.

Правова культура суспільства – це якісний стан правового життя суспільства, що виражений у таких параметрах як: ступінь розвитку сфери правового регулювання, стан юридичної практики, стан суспільної правосвідомості та рівень правопорядку у суспільстві. Структура правової культури суспільства складається з наступних елементів: право, культура, високий рівень суспільної правосвідомості, правопорядок.

Національний компонент задає сенс і форму юридичної теорії та практиці конкретного народу, несе відбиток конкретної державності і правопорядку, особливості історичного розвитку і менталітету народу.

3. Правова соціалізація і правове виховання. Форми правового виховання

Правова соціалізація — це засвоєння новим поколінням принципів, норм, установок, цінностей права, що забезпечують адаптацію особистості до існуючих правових цінностей, законодавства і практики його застосування. Правова соціалізація є процесом асиміляції та реорганізації суб'єктом в його власному світі уявлень і знань – елементів правової системи, які регулюють це суспільство.

У процесі соціалізації індивід проходить кілька етапів. Розрізняють три форми правової соціалізації: за допомогою навчання, передача досвіду, символічна соціалізація.

Правове виховання — це постійний, систематичний вплив на індивідів і суспільство в цілому з метою формування у них правової культури. Форми правового виховання: правове навчання, правова пропаганда, юридична практика, безпосередня реалізація права, самовиховання.

4. Поняття та види деформації правосвідомості

Деформація правосвідомості — це спотворене уявлення про роль права у житті суспільства. Серед різновидів деформацій правосвідомості найбільш небезпечним є правовий нігілізм.

Правовий нігілізм є продуктом дії багатьох об'єктивних і суб'єктивних чинників: історичні традиції, кризовий стан суспільства, відсутність справжньої демократії, низький рівень правової культури суспільства. Поряд із правовим нігілізмом існує протилежне явище правовий ідеалізм. Також існує правовий інфантилізм як різновид правової правосвідомості. З правовим інфантилізмом межує правовий дилетантизм. Усі деформації правосвідомості являють собою реальну або потенційну небезпеку для правопорядку.

5. Професійна правосвідомість і професійна правова культура

Професійна правосвідомість — правова свідомість юриста — включає структурні елементи, властиві всім індивідам. Зміст правосвідомості містить такі елементи: систему теоретичних правових знань, переконання в соціальній корисності, уміння та навички, переконання. Для формування правової культури юриста важливе значення має правове мислення.

Професійна правова культура передбачає глибоке знання системи права і законодавства, переконаність в необхідності їх дотримання, уміння користуватися всією сукупністю правових засобів при виконанні службових обов'язків. Юридична професія в сучасному суспільстві висуває високі вимоги, не лише до правової, а й до загальної культури юриста, це засвоєння гуманістичних принципів моралі, знання основних тенденцій в політиці держави, комплекс психологічних знань, що включає психологію особи і діяльності, психологію юридичної праці і психологічні характеристики окремих юридичних професій.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Поняття і структура правосвідомості.

2. Правова культура: поняття та структура.
3. Правова культура суспільства та правова культура особистості.
4. Правова соціалізація і правове виховання.
5. Поняття та види деформацій правосвідомості.

ТЕМА 6

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Поняття та ознаки юридичної відповідальності. Підстави юридичної відповідальності. Принципи та функції юридичної відповідальності. Види юридичної відповідальності. Штрафна і правовідновлююча відповідальність.

Обставини, що виключають юридичну відповідальність. Підстави звільнення від юридичної відповідальності.

Мета навчання

Надати уявлення та сформуванню систему знань про: поняття, ознаки та функції юридичної відповідальності. Визначати види юридичної відповідальності, розмежувати поняття штрафної та правовідновлюючої відповідальності. З'ясувати обставини, що виключають юридичну відповідальність. Проаналізувати підстави звільнення від юридичної відповідальності.

Результати навчання.

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): розуміти поняття юридичної відповідальності та її позитивні і негативні аспекти; розрізняти поняття штрафної та правовідновлюючої відповідальності; розмежовувати обставини, що виключають юридичну відповідальність і підстави звільнення від юридичної відповідальності.

Основна література

1. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Х. : Право, 2002. 428 с.
2. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2020. 568 с.
3. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2015. 392 с.
4. Крестовська Н. М. Теорія держави і права: Елементарний курс : навчальний посібник / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвєєва. Х. : Одіссей, 2007. 432.
5. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. 10-те вид., допов. Львів: Край, 2009. 224 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Х. : Еспада, 2006. 776 с.
7. Теорія держави і права: Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К. : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
8. Теорія держави і права : підручник / ТЗЗ [О. М. Бандурка, О. М. Головка, О. С. Передерій та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України О.М.Бандурки ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 416 с.

Додаткова література

1. Басін К. В. Юридична відповідальність як різновид соціальної відповідальності. *Правова держава. Юридичні і політичні науки : зб. наук. праць*. К. : Ін-тут держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. Вип. 14. С.108–114.
2. Білозьоров Є. Юридична відповідальність як передумова правомірної поведінки особи: теоретичні аспекти . *Право України*. 2006. №1. С.50–54.

3. Біляк О. М. Інститут юридичної відповідальності: сучасні проблеми і тенденції розвитку. *Правова держава*. 2003. Вип. 14. С. 101–107.
4. Головченко В. Юридична відповідальність: позитивний і ретроспективний аспект. В. Головченко. *Юридична Україна*. 2004. №7. С. 4-8.
5. Зелена О. Визначення підстав юридичної відповідальності: актуальні питання. *Право України*. 2003. №4. С. 21–26.
6. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність як динамічне правове явище. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2017. No 3. С. 67–71. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_3_13.pdf.
7. Лук'янець Д. Типологія юридичної відповідальності. *Юридична Україна*. 2004. №3. С. 4–10.
8. Подорожній Є. Ю. Теоретичні підходи до визначення поняття «юридична відповідальність». *Фундаментальні проблеми держави і права*. № 3 (66). 2014. С. 6-15.
9. Тарахонич Т. І. Принцип юридичної відповідальності в системі принципів права. *Альманах права*. Вип. 3. 2012. С. 284-287.
10. Шестопалова Л. Юридична відповідальність у структурі права. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. № 2. 2018. С. 5-15.

Основний зміст

1. Поняття та ознаки юридичної відповідальності.

Юридична відповідальність - правовідношення між державними органами і правопорушником, в процесі якого останній зазнає передбачені правом несприятливі наслідки.

Юридична відповідальність - це передбачені і забезпечені державою вид і міра державного примусу, переконання або заохочення, а також юридичний обов'язок по дотриманню та виконанню вимог норм права, який реалізується в правомірній поведінці суб'єктів, а у разі її порушення - тягне засудження, обмеження прав майнового або особистого немайнового характеру.

Якщо правопорушення являє собою протиправне діяння, то відповідальність є його прямим наслідком, що передбачається законом. Юридична відповідальність настає тільки: а) за протиправне діяння (дію або бездіяльність); б) за винне діяння; в) тільки щодо деліктоздатного суб'єкта права, який безпосередньо вчинив це діяння. Вона виражає негативне ставлення суспільства до правопорушень і передбачає настання несприятливих юридичних наслідків для порушника, тому спирається на державний примус.

Юридична відповідальність здійснюється в рамках правовідносин між суб'єктом, який порушив приписи правової норми, з одного боку, і державою в особі її органів чи інших організацій (наприклад, власника підприємства), що уповноважені визначити щодо порушника міру відповідальності на підставі правових норм, — з другого боку. Таким чином, юридична відповідальність гарантується діяльністю компетентних органів по застосуванню санкцій правових норм, здійснюваною в межах юридичної процедури. Остання забезпечує об'єктивність і всебічність розгляду справи про юридичну відповідальність суб'єкта правопорушення й одночасно гарантує йому право на захист від моменту притягнення до відповідальності до її завершального етапу (реалізації).

Юридичний зміст відповідальності виражається в безумовному обов'язку правопорушника зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями правових норм.

Найважливіші *ознаки юридичної відповідальності*:

- юридична відповідальність спирається на застосування державного примусу як реалізації санкції правової норми;
- настає за досконале правопорушення;
- виражається в певних негативних наслідках для правопорушника;
- завжди утілюється в певній процесуальній формі.

2. Підстави юридичної відповідальності.

Для виникнення юридичної відповідальності потрібно певні підстави.

Підстави юридичної відповідальності — це необхідна єдність її фактичних і правових передумов, без яких вона не може бути реалізована. *Фактичною підставою* юридичної відповідальності є саме протиправне діяння (дія чи бездіяльність), у якому присутні всі елементи складу правопорушення. *Юридичною підставою* відповідальності є нормативні приписи, які чітко фіксують елементи складу правопорушення і містять його юридичні ознаки, та правозастосувальний акт, у якому дається всебічна оцінка обставин та особи, що скоїла правопорушення, юридична кваліфікація вчинку і міститься мотивоване юридичне рішення.

Таким чином, фактичною підставою юридичної відповідальності є юридичний факт (саме правопорушення), без якого неможливе виникнення правовідносин відповідальності. Однак ці відносини не можуть виникнути як правові, якщо модель правопорушення (елементи складу і санкції) не буде передбачена у правовій нормі. Отже, тільки необхідний зв'язок і єдність ідеального і реального — нормативних і фактичних підстав — буде відповідати вимогам законності при притягненні особи до юридичної відповідальності.

Притягнення до юридичної відповідальності є одним з проявів правоохоронної функції держави, тобто такого напрямку в діяльності її органів, який здійснюється виключно в правовій формі, в межах компетенції й повноважень цих органів, і врегульований процесуальними нормами (наприклад, Кримінально-процесуальним кодексом України).

3. Принципи та функції юридичної відповідальності.

Принципами юридичної відповідальності є засадничі норми, незаперечні вимоги до діяльності правозастосовних органів по реалізації санкцій правових норм. Вони закріплені в конституціях, законодавстві, міжнародних договорах. Такими принципами є принцип законності, обґрунтованості, справедливості, доцільності, невідворотності, своєчасності.

Юридична відповідальність виконую наступні **функції**:

1) охоронну (каральну, штрафну), яка полягає в тому, що правопорушник зобов'язаний зазнати певні обмеження своїх прав в якості покарання;

2) правовідновлювальну(компенсаційна) - полягає у відновленні порушеного права;

3) виховну (чи профілактичну) - полягає в попередженні здійснення правопорушень, юридична відповідальність повинна спонукати суб'єктів права дотримуватись правових приписів і шанувати закон.

4. Види юридичної відповідальності. Штрафна і правовідновлююча відповідальність.

Залежно від виду правопорушення і способу покладання відповідальності розрізняють наступні види юридичної відповідальності: конституційна, кримінальна, адміністративна, цивільна, дисциплінарна, матеріальна.

Юридичну відповідальність можна класифікувати по її цілях. В цьому випадку розрізняють правовідновлюючу і штрафну (каральну відповідальність).

Правовідновлююча (компенсаційна) відповідальність полягає в добровільному виконанні правопорушником невиконаних обов'язків без примусу держави, відновленні незаконно порушених прав.

Штрафна (каральна) - виражається в тих несприятливих обмеженнях, які зазнає правопорушник; метою штрафної відповідальності є кара за правопорушення.

5. Обставини, що виключають юридичну відповідальність. Підстави звільнення від юридичної відповідальності.

Підстави виключення юридичної відповідальності:

1) стан особистості правопорушника, визначений як неосудний (неосудність особи, що доведена в судовому порядку; недосягнутий вік, що встановлений законом);

2) відсутність суспільної небезпеки (шкідливості) діяння у випадках захисту суб'єктом своїх прав (необхідна оборона і крайня необхідність);

3) відсутність у діянні елементів складу правопорушення (об'єктивно протиправне діяння (казус), тобто діяння безвинне; фізичний або психічний примус; виконання наказу або розпорядження);

- 4) заподіяння шкоди при затриманні особи, що скоїла злочин; обґрунтований ризик;
- 5) скасування акта, що установив юридичну відповідальність;
- 6) у цивільному праві — це непереборна сила, під впливом якої суб'єкт заподіяв шкоду правам і законним інтересам осіб;
- 7) казус тощо.

Підстави звільнення від юридичної відповідальності:

- 1) невисокий ступінь (малозначущість) суспільної небезпеки правопорушення або втрата ним ознак суспільної небезпеки до розгляду справи в суді
- 2) низький ступінь суспільної небезпеки особистості правопорушника або особа, що вчинила правопорушення, перестала бути суспільно небезпечною;
- 3) діяльне каяття правопорушника - примирення з потерпілим і добровільне відшкодування заподіяної своїми діями шкоди, тобто наявність в особи соціально схвалюваної поведінки (до і після здійснення правопорушення);
- 4) завершення строку давності щодо притягнення до юридичної відповідальності;
- 5) акти про амністію або помилування тощо.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

- 1. Поняття та ознаки юридичної відповідальності.
- 2. Підстави юридичної відповідальності.
- 3. Види юридичної відповідальності.
- 4. Принципи і функції юридичної відповідальності.

3.КУРС СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Поняття та походження права

1. Поняття та основні ознаки права. Сутність права.
2. Походження права. Теорії становлення права.
2. Співвідношення природного та позитивного, об'єктивного та суб'єктивного права.
3. Функції права: поняття та види.
4. Принципи права.

Теми рефератів:

1. Марксистська теорія походження права.
2. Праворозуміння як розуміння права.

Тема 2. Право у системі соціального регулювання

1. Право у системі соціального регулювання.
2. Поняття і види норм: соціальні, технічні і природні.
3. Співвідношення права та інших соціальних норм.
4. Правове регулювання: поняття та структура.

Теми рефератів:

1. Співвідношення права та моралі.
2. Концепції структури правової норми.

Тема 3. Правові норми

1. Поняття та види правових норм.
2. Структура правових норм.
3. Поняття та види гіпотези правової норми.
4. Поняття та види диспозиції правової норми.

5. Поняття та види санкції правової норми.

Теми рефератів:

1. Поняття та ознаки правової норми.
2. Концепції структури правової норми.

Тема 4. Форми права

1. Поняття та види форм права.
2. Правовий звичай та його місце у сучасному праві.
3. Юридичний прецедент: поняття, структура, види.
4. Нормативно-правовий акт. Закони та підзаконні акти.
5. Нормативний договір: міжнародний і внутрішньодержавний.
6. Сакральні тексти як джерела права.
7. Юридична доктрина.

Теми рефератів:

1. Ієрархія джерел права в Україні.
2. Юридична доктрина та наукові коментарі як форми права в Україні.

Тема 5. Правова свідомість та правова культура

1. Правова культура: поняття та структура. Правова культура суспільства та правова культура особистості.
2. Поняття і структура правосвідомості. Рівні. Види.
3. Правовий менталітет.
4. Правова соціалізація і правове виховання.
5. Професійна правосвідомість і професійна правова культура.
6. Поняття і види деформацій правосвідомості.

Теми рефератів:

1. Правова культура студентів-юристів.
2. Аксиоми правосвідомості.

Тема 6. Юридична відповідальність

1. Поняття та ознаки юридичної відповідальності.
2. Принципи юридичної відповідальності.
3. Функції юридичної відповідальності.
4. Види юридичної відповідальності.

Теми рефератів:

1. Концепція відновної юридичної відповідальності.
2. Проспективна юридична відповідальність.

4. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

До теми 1. Поняття та походження права

1. Охарактеризуйте соціальне регулювання у первісному суспільстві.
2. Охарактеризуйте історичні етапи розвитку права.
3. Назвіть основні способи формування права.
4. Дайте характеристику ідеалістичних теорій походження права.
5. Прихильником якої із теорій походження права є Ви? Обґрунтуйте відповідь.
6. Охарактеризуйте теорії походження права:
 - Теологічна теорія – ...
 - Природно-правова теорія – ...
 - Історична теорія – ...
 - Соціологічна теорія – ...
 - Класова теорія – ...
 - Психологічна теорія – ...
 - Теорія примирення – ...

Теорія неолітичної революції – ...
Загальна характеристика теорії – ...
Основна ідея теорії – ...

До теми 2. Право у системі соціального регулювання

1. Дайте визначення соціального регулювання.
2. Наведіть приклади різних видів нормативних актів.
3. Дайте визначення та охарактеризуйте ознаки соціальної норми.
4. Порівняйте різні види соціальних норм за допомогою таблиці.
5. Визначте, які соціальні норми порушено:
 - Учень 9-го класу Андрій В. не поступився місцем у тролейбусі жінці, яка тримала на руках малу дитину.
 - Наречені М. і К. відмовились від рекомендації батьків провести обряд сватання.
 - Член Ліберальної партії України К. П. Смирненко протягом кількох місяців без поважної причини не сплачував членські внески.
 - Працівник овочевої бази П. С. Авдієнко вчинили крадіжку кількох ящиків овочів.

До теми 3. Правові норми

1. Дайте визначення норми права, та охарактеризуйте її ознаки.
2. Складіть схему «Класифікація правових норм».
3. Класифікуйте нижченаведену правову норму за різними критеріями:
«Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень».
4. Дайте визначення гіпотези, диспозиції, санкції та назвіть їхні різновиди.
5. У нижченаведеній правовій нормі визначте структуру та визначте вид кожного структурного елементу:
«Умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналіста –

карається штрафом до п'ятдесяти не обкладених податком мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років».

6. Охарактеризуйте способи викладення норм права.

7. Визначте співвідношення норми права і нормативно–правового акту у ст.20 Конституції України, ст.186 Кримінального кодексу України, ст.173 Кодексу про адміністративні правопорушення, ст.654 Цивільного кодексу України.

До теми 4. Форми права

1. Співвіднесіть поняття «джерело права» і «форма права».

2. Складіть порівняльну таблицю «Джерела права» за наступним зразком: матеріальні, ідеальні, пізнавальні, формальні.

3. Проаналізуйте норми Господарського процесуального кодексу України, Кодексу торгового мореплавства, Кодексу законів про працю України і визначте підстави для застосування правового звичаю в Україні (конкретні статті, в яких правові звичаї офіційно визнані державою).

4. Наведіть приклади нормативно-правових договорів як джерел права внутрішньодержавного характеру з різних галузей права України.

5. Дайте аргументовану відповідь на запитання: чи використовується в Україні юридичний прецедент? Для цього слід звернутися до статей 9, 55 Конституції України та Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

6. Складіть схему «Класифікація нормативно-правових договорів».

7. Визначте джерела міжнародного права та охарактеризуйте їх.

До теми 5. Правосвідомість і правова культура

1. Визначте та охарактеризуйте структуру правосвідомості.

2. Охарактеризуйте функції правосвідомості.

3. Найдіть відповідність між стовпцями таблиці та допишіть визначення

А. Рівні правосвідомості	1. Індивідуальна –
	2. Професійна –
	3. Суспільна –
Б. Види правосвідомості	4. Буденна –
	5. Групова –
	6. Наукова –

А. Народний депутат вимагає прийняття закону, в якому зацікавлені фінансові кола, які його підтримують	1. Правовий нігілізм
Б. Керівник установи видає наказ про дисциплінарне стягнення щодо працівника, не знаючи відповідних норм трудового законодавства і покладаючись на власний досвід	2. Правовий ідеалізм
В. Жертва злочину звертається за допомогою до місцевого кримінального «авторитету», оскільки не вірить у можливість міліції знайти та покарати злочинця	3. Правовий інфантілізм
Г. Адвокат не ознайомився детально із справою, по якій має виступати в судовому засіданні, покладаючись на власну красномовність та уміння переконувати аудиторію	4. Правовий дилетантизм
Д. Громадська організація наполягає на прийнятті закону про попередження зловживання владою, вірячи у те, що його прийняття покладе край цьому негативному явищу	5. Правова демагогія

4. Дайте визначення правової культури та визначте її структуру.
5. Назвіть види деформації правосвідомості.
6. Охарактеризуйте мету, форми та методи правового виховання.
7. Ознайомтесь з Національною програмою правової освіти населення і наведіть конкретні приклади форм правового виховання.
8. Визначте етапи та форми правової соціалізації особистості.
9. Використовуючи свої знання з юридичної деонтології та теорії держави і права, складіть портрет сучасного юриста.

До теми 6. Юридична відповідальність

1. Дайте визначення юридичної відповідальності та охарактеризуйте її ознаки.
2. Користуючись текстом Конституції України наведіть приклади конституційної відповідальності у проспективному та в ретроспективному аспектах.
3. Назвіть фактичні та юридичні підстави юридичної відповідальності.
4. Визначте мету юридичної відповідальності.
5. Охарактеризуйте принципи та функції юридичної відповідальності.
6. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Види юридичної відповідальності»

А. Кримінальна	1. Громадянин М. був звільнений з роботи за появу на робочому місці в нетверезому стані
Б. Адміністративна	2. Громадянин О. повинен відшкодувати вартість зіпсованої ним деталі станка, на якому він працює
В. Цивільно–правова	3. Громадянин А. позбавлений батьківських прав
Д. Дисциплінарна	4. Громадянина В. оштрафований за порушення правил дорожнього руху.
Е. Матеріальна	5. Арешт банківського вкладу
Є. Конституційно–правова	6. За умисне нанесення легкого тілесного пошкодження громадянину П. громадянин Д. був позбавлений волі строком на 1 рік.
Ж. Процесуальна	7. Звільнення Голови Національного Банку України за перевищення повноважень
З. Сімейна	8. Заборона підтримувати економічні зв'язки з державою
И. Фінансова	9. Пеня за порушення умов договору оренди
І. Ювенальна	10. Примусовий привод обвинуваченого
Ї. Міжнародно–правова	11. Застосування примусових заходів виховного характеру до 15–річної дитини

7. Чому, на вашу думку, у правових, соціальних і демократичних державах смертна кара вже давно виключена із системи кримінальних покарань? Обґрунтуйте свою відповідь.

5. ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Поняття та основні властивості права.
2. Теорії походження права.
3. Право позитивне та природне, об'єктивне та суб'єктивне.
4. Матеріальне право та процесуальне.
5. Соціальне регулювання: поняття та види.
6. Поняття і види норм: природні, технічні, соціальні.
7. Співвідношення норм права та норм моралі.
8. Співвідношення норм права та норм звичаїв.
9. Співвідношення норм права та норм корпоративних.
10. Співвідношення норм права та норм релігійних.
11. Правове регулювання: поняття та структура.
12. Поняття та ознаки норми права.
13. Структура норми права.
14. Класифікація правових норм.
15. Гіпотеза: поняття та види.
16. Диспозиція: поняття та види.
17. Санкція: поняття та види.
18. Спеціальні норми права.
19. Поняття та структура суб'єктивного права та об'єктивного права.
20. Поняття і структура правосвідомості.
21. Рівні правосвідомості.

22. Види правосвідомості.
23. Правова культура суспільства та її складові.
24. Правова культура особистості та її складові.
25. Правова соціалізація: поняття, структура і види.
26. Правове виховання: поняття, структура і види.
27. Поняття і види деформацій правосвідомості.
28. Професійна правосвідомість і професійна правова культура.
29. Правовий менталітет: поняття, види, структура.
30. Поняття та види джерел (форм) права.
31. Правовий звичай та його місце в сучасному праві.
32. Юридичний прецедент: поняття та види.
33. Нормативно-правовий акт. Закони і підзаконні акти.
34. Нормативно-правовий договір та його різновиди.
35. Священні книги (тексти).
36. Юридична доктрина як джерело права.
37. Міжнародні та внутрішньодержавні договори.
38. Поняття та ознаки закону.
39. Ієрархія форм права в Україні.
40. Поняття та ознаки юридичної відповідальності.
41. Принципи юридичної відповідальності.
42. Функції юридичної відповідальності.
43. Види юридичної відповідальності.
44. Мета і функції юридичної відповідальності.

45. Штрафна і відновна відповідальність.

6. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Оцінка «5» (відмінно) – здобувач вищої освіти вільно орієнтується в теоретичному матеріалі та без помилок застосовує теоретичні знання при розв’язанні практичних задач.

Оцінка «4» – здобувач вищої освіти знає основний масив теоретичного матеріалу, але або плутається при його поясненні, або застосовує його на практиці з помилками (при розв’язанні практичних задач).

Оцінка «3» (задовільно) – здобувач вищої освіти має лише уривчасті теоретичні знання та розв’язує лише 50 відсотків практичних задач.

Оцінка «2» (незадовільно) – здобувач вищої освіти не орієнтується в теоретичному матеріалі та виконує менше 50 відсотків практичних задач або не може розв’язувати практичні задачі взагалі.

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання

1-34	F	незадовільно обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повтор- ним вивченням дисцип- ліни
------	---	--	--

7.ТЕСТИ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ СТУДЕНТІВ

1. Вкажіть соціальну норму:

- а) звичаї;
- б) технічні стандарти;
- в) правила віршоскладення;
- г) правила гри в покер.

2. Елемент структури правової норми:

- а) припис;
- б) заохочення;
- в) диспозиція;
- г) дозволення.

3. Джерело права:

- а) правова свідомість;
- б) правовий звичай;
- в) правова наука;
- г) юридичний факт.

4. Назвіть форму правового виховання:

- а) правове навчання;
- б) правова інформованість;
- в) правова активність;
- г) юридична клініка.

5. Виділіть правову поведінку:

- а) злочин;
- б) повага до закону;
- в) правовий нігілізм;
- г) юридична відповідальність.

6. Правова культура особи включає:

- а) правомірну поведінку;
- б) правове положення;
- в) деліктоздатність особи;
- г) правові відносини.

7. Елементом правової культури суспільства є:

- а) юридична відповідальність;
- б) юридичний факт;
- в) юридична наука;
- г) заохочувальна норма.

8. Серед складових правової психології є:

- а) правові звички;
- б) правові знання;
- в) правові категорії;
- г) правовий образ.

9. Юридична відповідальність представляє собою:

- а) противоправне діяння;
- б) правовий нігілізм;
- в) юридичний факт;
- г) правовий норматив.

10. До ознак права не відносяться:

- а) нормативність;
- б) державна забезпеченість;
- в) формальна визначеність;
- г) рекомендованість.

11. Видами соціальних норм не є:

- а) звичай;
- б) мораль;
- в) філософія;
- г) релігія.

12. Структура норми права не включає:

- а) преамбулу;

- б) гіпотезу;
- в) санкцію;
- г) диспозицію.

13. В структуру суб'єктивного права не входять:

- а) право дії;
- б) право на заяву;
- в) право вимоги;
- г) право домагання.

14. Форми правового виховання:

- а) правове навчання;
- б) правотворення;
- в) правова поведінка;
- г) правозастосування.

15. Джерелами права не являються:

- а) правовий звичай;
- б) юридичний прецеден;
- в) правова ідеологія;
- г) правова доктрина.

16. До видів правосвідомості не відносять:

- а) буденну;
- б) професійну;
- в) спеціальну;
- г) компетентну.

17. Не розглядається як властивості права:

- а) формальна визначеність;
- б) загальнообов'язкова нормативність;
- в) справедливість;
- г) системність.

18. Мононорми не мали форму:

- а) міфу;
- б) звичаю;
- в) правової норми;
- г) ритуалу.

19. Виділіть похідну теорію виникнення держави:

- а) насильницька;
- б) аристократична;
- в) об'єднувальна;
- г) плутократична.

20. До ознак мононорм не відноситься:

- а) склалися стихійно, існували виключно у свідомості людей;
- б) виконувалися добровільно;
- в) забезпечувалися спеціальним апаратом примусу;
- г) не давали переваг одному члену роду перед іншим.

21. Яке з наведених визначень є найбільш повним:

- а) право – це система нормативного регулювання суспільних відносин;
- б) право – це система загальнообов'язкових державних приписів, що містяться в нормативно-правових актах, прийнятих уповноваженими державними органами законодавчої та виконавчої влади в установленому порядку з дотриманням певної процедури;
- в) право – це система загальнообов'язкових, формально-визначених, встановлених і забезпечених державою правил поведінки, що відображають міру свободи і справедливості, і призначених для регулювання суспільних відносин.

22. Природне право – це:

- а) загальні принципи права;
- б) система ідей належного функціонування суспільства;
- в) права людини, що походять від її сутності;
- г) право, що залежить від визнання держави.

23. Об'єктивне право – це:

- а) система правових норм, що не залежать від волі індивіда;
- б) галузь права, що встановлює правовий режим в певній сфері;
- в) елемент структури правових відносин;
- г) система правових норм, що залежить від волі індивіда.

24. Не є юридичною ознакою права:

- а) нормативність;
- б) системність;
- в) формальна визначеність;

- г) персоніфікованість;
- д) процедурність.

25. До спеціально-юридичних функцій права належить:

- а) інформаційно-орієнтаційна;
- б) охоронна;
- в) стабілізаційна;
- г) виховна.

26. За сферою дії принципи права поділяють на:

- а) загальноправові;
- б) міжгалузеві;
- в) галузеві;
- г) усі перелічені.

27. Загальноправові принципи (декілька відповідей):

- а) принцип демократизму;
- б) принцип справедливості;
- в) принцип гуманізму;
- г) свободи;
- д) верховенства права.

28. До технічних норм належать (декілька відповідей):

- а) закон всесвітнього тяжіння;
- б) правила користування смартфоном;
- в) заборона полювання;
- г) Коран.

29. Ознаки соціальних норм (декілька відповідей):

- а) є типовою моделлю поведінки людей;
- б) розраховані на багаторазове застосування;
- в) створюються державою;
- г) забезпечуються певним засобами впливу.

30. Співвідношення соціальних норм та норм права:

- а) поняття правових норм та соціальних норм збігаються;
- б) норма права – це різновид соціальних норм;
- в) соціальна норма – це різновид правової норми;

г) кожна соціальна норма є правовою, але не кожна правова норма є соціальною.

31. *Норми моралі – це правила поведінки, що ґрунтуються на уявленні людей про:*

- а) звичні норми;
- б) Бога та угоду йому поведінку;
- в) добро та зло;
- г) прекрасне та потворне.

32. *Альтернативна санкція:*

- а) містить точний вид і міру відповідальності за порушення диспозиції;
- б) визначає мінімальну і максимальну межу відповідальності за порушення;
- в) містить два і більше варіантів відповідальності за порушення норми на вибір правозастосовного органу;
- г) передбачає застосування одночасно двох і більше варіантів відповідальності, передбачених диспозицією.

33. *Бланкетний спосіб викладення норми права передбачає, що у статті нормативно-правового акту викладено:*

- а) всі елементи норми права;
- б) окремі елементи норми права й зазначено, в якій статті цього ж акту викладено відсутній елемент;
- в) окремі елементи норми права й зазначено, в якому нормативно-правовому акті викладено цей елемент;
- г) указівку про відповідальність за порушення певних правил, проте саме правило у ній не вказано і відсутнє пряме посилання на іншу статтю цього нормативно-правового акту.

34. *В залежності від рівня узагальнення використовують наступні способи викладення норм права (декілька відповідей):*

- а) абсолютно-визначений;
- б) абстрактний;
- в) відносно-визначений;
- г) казуїстичний.

35. *За юридичними наслідками для особи юридичну відповідальність поділяють на:*

- а) кримінальну та нагородну;
- б) позитивну та негативну;
- в) ретроспективну та перспективну;
- г) охоронну та регулятивну;
- д) галузеву та загальну.

36. Підставою юридичної відповідальності є:

- а) об'єктивна сторона правопорушення;
- б) склад правопорушення;
- в) шкідливі наслідки;
- г) суб'єктивна сторона правопорушення.

37. До функцій юридичної відповідальності відносяться:

- а) охоронна;
- б) правовідновна;
- в) компенсаційна;
- г) превентивна;
- д) виховна;
- е) все вищезазначене.

38. Не є принципами юридичної відповідальності (декілька відповідей):

- а) принцип законності;
- б) принцип справедливості;
- в) принцип партійності;
- г) принцип доцільності;
- д) принцип плюралізму;
- е) принцип невідворотності.

39. Вид відповідальності працівника, що настає за порушення норм трудового права:

- а) адміністративна;
- б) цивільно-правова;
- в) дисциплінарна;
- г) конституційна.

40. Спотворене уявлення про роль права в житті соціуму – це:

- а) правопорушення;
- б) зловживання правом;

- в) правова колізія;
- г) правовий нігілізм.

41. Правова культура, що властива суб'єктам неюридичних професій, діяльність яких пов'язана з реалізацією та застосуванням норм права в межах їх повноважень:

- а) наукова правова культура;
- б) професійна правова культура;
- в) буденна правова культура;
- г) компетентна правова культура.

42. Цілеспрямована правова соціалізація – це:

- а) правове інформування;
- б) правове виховання;
- в) правова культура;
- г) правова психологія.

43. Основними формами правового виховання є (декілька відповідей):

- а) правове самовиховання;
- б) правова пропаганда;
- в) правова поведінка;
- г) правова ідеологія;
- д) правове навчання.

44. До видів звичаю не належить:

- а) звичаї secundum legem;
- б) звичаї praeter legem;
- в) звичаї contra legem;
- г) звичаї adversus legem.

45. Рішення адміністративного або судового органу у конкретній справі, якому надана нормативна сила і яке є зразком для вирішення аналогічних справ, – це:

- а) правовий звичай;
- б) вирок;
- в) юридичний прецедент;
- г) нормативний договір.

Наукове видання

ОСНОВИ ПРАВА

Навчально-методичний посібник

Кобко-Одарій В.С.

Підписано до друку 10.04.2023 р.
Формат 60х84/16. Гарнітура Times.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум.-друк. арк. 3,73. Наклад 7 прим.
Вид №11. Зам. №56.

Видавець і виготовлювач
ПП “Видавництво “БОНА”
вул. Наукова, 5, Львів, 79060
Свідоцтво держ. реєстру: ДК №4275.
тел.: (032) 234-04-12